

Կամ աւետեաց թէ նոր բանքեր մեզ համբուն .
Դարձցին յերկիր երկնահայեաց բիբք ական .
Առ ինչ պահնակն ամանակին
Հըսկէ անքուն յաշտարակին :

Ձեռքն ի պարան՝ ահա խաղաց ճարճատիւն
Ընդ լրումամած ամբարձաձիգն աշտարակ .
Գանդ յամրակոծ , զօղանջ եւ թունդ ի բախին
Յըրտասառոյց հընչէ ընդ օդ կուռ զանգակ
Ողբաձայնեալ . Ահա ոչ եւս է հինն ամ .
Եւ ի ծածկել նորին յաւէտ քօղաձիգ ,
Հանդերձելոյն հերձաւ ըստուեր . հա՛ նոր ամ .
Արփիք արփեաց կարգան ուրախ աւետիք .
Յընծայ երկիր յուսապատար
Առ ամանորն երկնապար :

Որ ջահազդեաց ի պարս աստեղց լուսալիր
Սաւառնաթեւ փարիս զերկնիւք կապուտակ ,
Եւ յերախանս պաշտիս ազգաց աստ յերկիր
Ի պատարուն կենաց բաժակս երփնունակ ,
Ողջոյն գալուստդ , ով ամանոր արփաթեւ ,
Իցիւ յուշիկ եւ հեղաճեմ գնացքդ էին ,
Ձի որ մընայն մեզ յոյս եւ սէր յըստորեւ ,
Մի յեղակարծ յարշաւդ ի սուր խամրեսցին .
Եւ զերդ շիրիմ մեռելակիր
Կացցեն դարձեալ սիրտք անձկալիր :

Հ . Ա . Ե .

Հնդկային կամ Ասիական ըստնաճ
Մադանիստ հիշանդութեան փոխա-
դրական ըլլալուն վրայ :

Մարդկային կենաց պահպանութեան
հոգ տանիլը՝ մէկ խիստ հարկաւոր խըն-
դիր մը ըլլալով, պարտական ենք մենք
ալ ամենաձիշդ քննութեամբ տեսնե-
լու՝ թէ արդեօք աս Հնդկային մաղձ-
ախտը՝ որ է ֆօլէռան՝ փոխադրական

է թէ չէ : Թէպէտ և անհամար օրինակ-
ներ կը ցուցնեն աս հիւանդութեան
փոխադրական ըլլալը, 'ի վերայ այսր
ամենայնի շատերը հակառակ կարծեաց
հետեւելով, մինչև հիմայ դէմ կեցան
մէկ օրինաւոր կերպով քառասնորդա-
կան արգելան մը հաստատելու՝ որ է
Քառանթին, որպէս զի չճարակի այս-
պիսի սատակիչ ախտ մը : Իրաւ շատ
տեսակ զգուշութիւններ առաջարկուե-
ցան, համեմատ քառասնորդական ար-
գելանաց, բայց ամենն ալ մերժուե-

ցան՝ ոչ միայն իբրև անօգուտ ժողովրդեան կենաց պահպանութեան, հապա իբրև սաստիկ վնասակար բան մը՝ և արգելք վաճառաշահութեան. թէպէտ ինքիւրեն եղաւ այդ վնասը վաճառաշահութեան, երբոր ժողովուրդը մաղձախտին կոտորածէն սարսափած փակուեցան տուներնին կամ փախան, և օրերով Պօլսոյ շուկաները ու կըրպակները գոց մնացին: Եւ թէ երբեմն նաեւ այն տեսակ զգուշութիւններ ալ հրամայուեցան, դարձեալ անոնք ալ անկատար բան մը ըլլալով, ոչ հիւանդութեան որ աստիճանի փոխադրական ըլլալը դիտեցին, և ոչ ուրիշ հարկաւոր պարագաներ, որոնցմով կըրնային հիւանդութեան առջև առնել, որով այս մահաբեր ախտը ասդիս անդին ճարակեցաւ:

Այս մաղձախտի հիւանդութիւնը՝ շատ դարերէ ՚ի վեր գոցուած մնացած էր իր բնիկ ծագման տեղը, որ է Հընդկաստանի մէջ՝ Գանգէս գետի եզերքը, ուսկից կը ծաւալի միւս Հնդկաց մասերուն վրայ. բայց Հնդկաստանի անատենուան Եւրոպայի հետ երթեկեկութիւնը երկար ժամանակներու, այսինքն ամիսներու կարօտ ըլլալով, մաղձախտը իր ուժը կը կորսնցունէր. կամ թէ րոնք՝ որ այն երկայն ճամբորդութիւնը քառասնորդական զգուշութիւն մը կը համարուէր: Բայց քանի որ սկսան յաճախել ու կարճընալ ճամբորդութիւնները, ու շատնալ ճամբորդներ յեւրոպիոյ ՚ի Հնդկիս, ու ՚ի Հնդկաց յեւրոպա երթալով գալով և վաճառք բերելով, այս հիւանդութիւնն ալ իրեն բնութեան դրած սահմանէն դուրս ելաւ:

Եւրոպիոյ բժիշկները՝ 1829 տարիէն մինչ ՚ի 1832 տարին ամենեւին բանի տեղ չդրին այս հիւանդութիւնը, թէպէտ մեծամեծ կոտորածներ եղան այլ և այլ քաղքերներու մէջ: Ու հաւանական է՝ որ այն մեծ կոտորածն ալ որ եղաւ փոխադրական հիւանդութեամբ մը Լոնտոնի մէջ 1669 ու 1675 տարիներուն՝ այս մաղձախտն էր, որ հնդկա-

յին ճամբորդներէն բերուած ըլլալով, չկրցան ճանչնալ այն ժամանակի անգղիացի բժիշկները, և կամ դեղը գտնել:

Շատ դիտելու բան է, որ ինչպէս զարմանալի կերպով կանոնաւոր ընթացք մը կ'ընէ մաղձախտը այն ճամբաներուն շտկութեամբ՝ որոնց վրայ աւելի երթեկեկ կայ ու բազմամարդ են: Միայն երբեմն իր հակադրաբայ ընթացքին առջև կը կտրեն բնական արգելքները. ինչպէս են անմարդի լեռները, դաշտերը, գետերը ու լայնարձակ ծովերը, և այլն: Բաց ասկից՝ մաղձախտը չկրցաւ մտնել մինչև ցայսօր այն երկիրներուն և քաղքերներուն մէջ, ուր որ պահուեցան ամենայն ճշգրտութեամբ քառասնորդական արգելանաց կարևոր պայմանները, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք:

Երևելին կրաւա՝ որ խիստ խորունկ մտածող ու իմաստուն մարդ մըն էր, մաղձախտին տարածուելուն վրայօք կ'ըսէ, թէ աս հիւանդութեան մէկ տեղէն մէկալ տեղը փոխադրուիլը, մէկ մեծ ծանր նիւթ մըն է ապացուցընելու. վասն զի յայտնի տեսնուած է՝ որ քաղքի մը մէջ աս հիւանդութիւնը չերևար, մինչև որ պէտք եղած բաւական ժամանակ անցած չըլլայ իր մտնելէն ետքը այն քաղքին մէջ որ և է պատճառաւ. ասոր համար որչափ արագ ըլլայ հաղորդակցութիւնը, այնչափ ալ շուտով կը ճարակի:

Երևելի բժշկաց բազմաթիւ փորձերը, որոնցմով կը հաստատեն մաղձախտին փոխադրական ըլլալը, այս տարուան (1865) պատահած հիւանդութեան դիպուածներն ալ, բոլորովին կը քննեն հակառակ կարծեաց վարդապետութիւնը, ու բնաւ տարակոյս չեն ձգեր աս հնդկային սատակիչ ախտին տարափոխիկ ըլլալուն:

Վասն զի հնդիկ Մահմետական ուխտաւորները Մէքքէ գալով, որոնց մէջը արդէն մաղձախտը մեծ ջարդ կ'ընէր, հաղորդեցին այն հիւանդութիւնը հոն գտնուած արաբացի ուխտաւորաց, ու անոնց մէջն ալ սկսաւ կոտորածը. ու

որոնք Մեքքէէն Եգիպտոս դառնալով, հոն ալ խոթեցին այս զարհուրելի հիւանդութիւնը, որ օր ըստ օրէ ճարակելով՝ սաստիկ կոտորած ըրաւ յԱղեքսանդրիա և յԵգիպտոս. որով սարսափած անհամար մարդիկ սկսան ասդիս անդին փախչելով. և այնչափ շատուոր էին, որ շոգենաւերուն մէջը տեղ չէր դնուեր, ու ասոնք տարին հետերնին մաղձախտը յԱսորեստան, 'ի Կիպրոս և յիզմիր:

Իսկ 'ի Պօլիս բերաւ խոթեց զմաղձախտը Մուքպիրի-Սուրուր անունով Տաճկաց ֆոէկաթ շոգենաւր, որ եկաւ յԵգիպտոսէն յունիսի քսանութին. և աս նաւէն դուրս հանեցին մաղձախտով բռնուած հիւանդներ, ու տարին ծովային հիւանդանոցը: Աս բռնուողները քանի որ չէին ելած, և ոչ մէկ պատահար մը կը լսուէր մաղձախտի Պօլսոյ մէջ: Բայց ասոնց ելլելէն վերջը, սկսաւ մէկէն տարածուիլ հիւանդութիւնը հիւանդանոցին մէջ: Նախ և առաջ բռնուեցան իրենց հիւանդապահները, ինչպէս կը վկայէ հիւանդանոցին ղլխաւոր բժիշկը Պօցցին. ետքը զինուորները և ուրիշ ծովային պաշտօնեաները, որոնք անմիջապէս հազորդակցութիւն ունէին այս թշուառ հիւանդներուն հետ: Եւ ասանկով սկսաւ հետզհետէ տարածուիլ մաղձախտը, ու դուրս ելլել հիւանդանոցին չրջանակի օդոյն ապականելովը՝ մէկ մ'ալ այն պաշտօնատեարց հազորդակցութեամբը, որոնք ծառայական պաշտօն ունենալով, ամեն օր կ'ելլէին ու կը մանէին հիւանդներուն քովը. ու ասոնք պըլլալով իրենցին առօրեային մէջի բանուորները, աշտարակաց պահապան զինուորները, հոն կեցած պատերազմական նաւուց նաւաստիները ու զինուորները. ու ասոնցմէ ալ սկսաւ տարածիլ մաղձախտը իսկ և իսկ մօտ եղած արուարձանները, խասըմ՝ փաշայ, խասգեղ, ու Գուլաքսըզ. և որովհետեւ Յունացմէ շատ բանուորներ կը գտուին նաւարանին մէջ, մանաւանդ ատաղձագործներ ու հիւանդ, որոնց ու

մանք Եէնի գիւղէն էին և ոմանք Թառապիայէն, սկսան ասոնք պըլլալով իրենց դացած տեղերը: Որով ամեն տեղէն առաջ սկսաւ այն սոսկալի ջարդը աս երկու գեղերուն մէջ: Եէնի գեղինը խիստ յայտնի է, որ մէկ հիւս մը նաւարանէն հիւրնդցած եկեր էր, ու երկրորդ օրը մեռեր. ու բոլոր իր ընտանիքն ալ բռնուեցան, ու այսպէս մէկէն սկսաւ ճարակիլ գեղին միւս կողմերը, ու անկից ալ հազորդուեցաւ Թառապիայ, ուր որ ուրիշ հիւանդ ատաղձագործ մ'ալ եկեր էր նաւարանէն, ու մեռեր: Եւ թէպէտ անմիջապէս մեռածին պէս՝ գեղացիք անոր ընտանիքը այգի մը դրկեր էին, բայց կատարեալ զգուշութիւն և մաքրութիւն չընելով, ճար չեղաւ տարածուեցաւ մաղձախտը: Եւ աս երկու գեղերէն բնակիչքը այլ և այլ տեղեր փախչելով, շատ քիչ ուրիշ տեղերն ալ հետ զհետէ աս չարաչար հարուածին տակը ինկան:

Աս երկու գեղերէն ետքը մտաւ յՕրթագեղ խասգեղէն փախչող Հրէաներէն, և ասոնցմէ զիմացը անցնելով՝ փախչողներէն սկսան բռնուիլ խուզողուն ճուղիները. անկից ալ մտաւ յԻսկիւստար, 'ի Գատըքէօյ: Ետքը սկսաւ մաղձախտը յԱռնաւուտ գեղը, և անկից զիմաց փախչողները՝ խոթեցին հիւանդութիւնը Գանտիլի, Պէյլէրպէյի և քովերը, թէպէտ աս ետքի տեղերուն կոտորածը խիստ մեծ չէր. ու այսպէս ցատքտուկ կերպով բոլոր Պոսֆորի մէջ հոս հոն գեղերուն մէջ ինկաւ հիւանդութիւնը: Կային գեղեր որոնք շատ օր ազատ մնացին այս պատուհասէն, վասն զի ներս իրենց գեղը չէին խոթեր ոչ հիւանդները, ոչ անոնց ընտանիքը և ոչ իրենց կարասիքը. վերջապէս արգելարան մը դրեր էին իրենց համար: Բայց այս արքունի կարգադրութեանը չհաւնելով բժշկաց ժողովը, որոնց մէջ մեծ ազդեցութիւն ունէին հակառակ կարծեաց պաշտպանները, որոնք ամեն օր նոր նոր կարգադրութիւններ կը հրատարակէին ուտելեաց վրայ, ենթադրելով թէ օդն է պատճառ աս ախ-

տին, հրամայեցին գեղացոց որ վերցու-
նեն այս արգելքը՝ ու ամեն եկողները
ընդունին: Աս եղածին պէս իսկոյն քա-
նի մը ընտանիք թառապիայէն փախան
եկան ՚ի Պէյլիւքտէրէ, ու մէկ երկու օ-
րէն անոնցմէ մէկ քանին մեռնելով՝
սկսաւ հիւանդութիւնը տարածուիլ
գեղին մէջ, ու զոհեց շատ մը աղքատ-
ներէն, որոնք չէին կրնար ըստ ամենայ-
նի զգուշանալ: Ինչպէս նաև խեղճ Պահ-
ճէգեղցիք, որոնց գեղը մինչդեռ շատ
օրերով ազատ էր այս չար ախտէն,
փախչողներէն որ հոն եկան, պըրջտը-
կեցան, ու շատ մը անձինք կորսնցու-
ցին: Ասոնց ներհակ Պէյկուտգեղցիք՝
որ ամեն կերպով զազրեցուցեր էին ի-
րենց հաղորդակցութիւնը աս պըրջտը-
կած գեղերուն հետ, ինչուան ետքը ան-
արատ մնացին: Աս ամենուն մենք ա-
կանատես ըլլալով, կրնանք հաստա-
տել թէ բնաւ տարակոյս չիմնար մաղձ-
ախտին տարափոխիկ ըլլալուն: Ուս-
տի իրաւամբ ըսաւ Ֆրանչէսքի անու-
նով Պոլոնիացի բժիշկը, թէ Մաղձախ-
տը փոխադրութեամբ կը մտնէ ժողո-
վըրդոց մէջ, և ոչ թէ ամպերէն կ'իյ-
նայ:

Ի Պօլիս մաղձախտը աւելի սպաննեց
աղքատները, որոնց բնակութիւնը ու
ուտելիքը անառողջ ըլլալով, դիւրաւ
կը պըրջտըկին: Գումպարհանէի մաղձ-
ախտի հիւանդանոցին մէջ վեց զի-
նուորական հիւանդապահներ կային,
ամենն ալ բռնուեցան ու մեռան:
Զինուորական ճարտարապետութեան
դպրոցին գլխաւոր դեղավաճառը բո-
լոր ընտանեզք բռնուեցաւ ու մեռաւ:
Այսպէս ալ միւս երկու ծովային զի-
նուորանոցներուն հիւանդապահները
զրեթէ ամենն ալ բռնուեցան, բայց
շատերը բժշկուեցան: Պրինկիպոս կըղ-
զին տարեց տիկին մը մաղձախտէն մե-
ռաւ, և որովհետեւ նոյն սենեկին մէջ կը
պառկէին իր աղջիկները ու աղախի-
նը, հրամայեց բժիշկը, որ ելեն ան
սենեկէն, ու լաւ մը մաքրեն ու ծխեն
տեղը ու բաց ձգեն պատուհանները.
անոնք այս խրատներուն աւանջ չկա-

խելով, չորսն ալ մեռան գացին, ու
տունը փակուեցաւ: Դարձեալ մէկ Բե-
րիացի (հայէպլի) պատուաւոր ընտա-
նիք մը Բերայի մէջ՝ հիւրընկալութիւն
տուեր էր ուրիշ տիկնոջ մը ու անոր
որդւոյն՝ որ ետքէն եկաւ՝ մաղձախտէն
բռնուած. աս տեսածին պէս տանտէրը՝
սկսեր է աղաչել տիկնոջ որ առնէ տը-
ղան երթայ. ու գացածին պէս, փոխա-
նակ սենեակը մաքրելու, դուռը գոցեր
կղպեր է: Բայց որովհետեւ բաւական ըզ-
գուշութիւն չէին ըրած ուրիշ բանե-
րուն, մէկէն բռնուեր էր իր պզտի տը-
ղան. և զրեթէ նոյն ատենին մէջ կնի-
կը, ետքը ծառան՝ որ քանի մը օրուան
եկած էր: Այն ատեն շուտով մնացած
ընտանիքներուն հարկաւոր զգուշու-
թիւնները ընելով ազատեցան, և հի-
ւանդներն ալ բժշկուեցան:

Շատ մը բժիշկներ՝ որ իրենց մարդա-
սիրութիւնը ՚ի գործ դնելու համար՝
կը վազէին կ'երթային մաղձախտով
բռնուածներուն քով օգնութիւն հա-
նելու, մանաւանդ աղքատաց, զոհ ե-
ղան, և միայն իրենց անմահ յիշատակը
քանդակած մնաց երախտագէտ սըր-
տերու մէջ: Բուն իսկ Պօլիս մայրա-
քաղաքին մէջ յայտնի տեսնուեցաւ,
որ երբ մաղձախտը մէկ տան մը մէջ
մտաւ, չելաւ անկից դուրս՝ առանց մէկ
քանին իր ժանեացը կերակուր տալու.
երբեմն նաև բոլոր ընտանիքը ջնջելով,
անանկ որ քանի մը աւուր միջոցի մէջ,
վեց հարիւր տանց բալլիքի չափ էֆ-
քավին տարուեցան: Եղան նաև թա-
ղեր, որոնց մէջի բնակիչներուն մեծ մա-
սը մեռան. ինչպէս փաշայի մը պալա-
տը ուր 26 հոգի կային, իրեք հոգի մի-
այն մնացին:

Հիմայ տարափոխութեան հակառակ
կարծող բժիշկները ինչ աւելի քան
զայսոսիկ կ'ուզեն ապացուցութիւն. և
կամ ինչպէս կրնան յամառիլ իրենց
կարծեացը վրայ՝ որ ամենամեծ վը-
նասներու պատճառ եղաւ չզգուշացու-
նելով ռամիկը բռնուողներուն հաղոր-
դակցութենէն, երբոր տեսանք որ մէկ
տեղ մը իյնալուն պէս մաղձախտը, շուտ

մը անոր շրջանակները տարածուեցաւ : Դարձեալ ոմանք փախչողներէն՝ փախած տեղերնին ալ որ սկսաւ հիւանդութիւնը, երբոր իրենց տունը դարձան, ուր ալ դադրեր էր մաղձախտը, իսկոյն նորէն անոնցմէ սկսաւ ապականիլ և տարածուիլ : Ասոր օրինակ եղաւ Եէնի գեղը, որուն առջի անգամ պըլըշտըկուելուն վերի ըսած պատճառնիս ըլլալէն ետքը, ուրիշ երկու անգամ ալ նորէն սկսաւ հիւանդութիւնը . հոնկից փախչողները՝ որ ուրիշ պըլըշտըկուած գեղերէն դարձեալ իրենց տունը դարձեր էին, բոլոր գեղը նորէն ապականեցին :

Աս կերպով տարածուեցաւ բոլոր մընացած մայրաքաղաքիս այլ և այլ տեղուանքը, որով յայտնի եղաւ որ մարդիկ կը տանէին ու կը բերէին մաղձախտը, և ոչ թէ ինքիրմէն կը քալէր կ'երթար հովերուն ընթացքովը : Աս իրաւ է՝ որ միայն հիւանդ կամ պըլըշտըկած անձինքներէ գուցէ շատ հեռու տեղուանք չէր տարածուեր աս սատակիչ ախտը . բայց հաւանականաբար երբոր մէկ տեղ մը շատուոր կ'ըլլան բռնուողները, անոնցմէ ելած վնասակար արտաշնչութիւնները ծծելով ուրիշ գացող եկող շատ մարդիկներ, պատճառ կ'ըլլան հիւանդութեան տարածուելուն ու զայրանալուն : Բայց մեզի դէմ օրինակ կը բերեն հակառակախոհք ըսելով, թէ տեսանք շատ անգամ որ մաղձախտով բռնուածներուն քովը գտնուողները, չփողները, ու միատեղ կեցողները ամենեին բան մը չեղան . մինչև հիւանդին հետ պառկող և մեռելը գրկող եղեր է, ու ինքը չէ բռնընրւեր, ուրեմն մաղձախտը տարափոխիկ չկրնար ըլլալ : Ասոնց կը հարցունեմ՝ որ տարափոխիկ հիւանդութիւնն է որ ամեն մօտեցողներուն հաղորդուի : Նոյն իսկ ժանտախտը՝ որուն տարափոխիկ ըլլալուն ամեն աշխարհք կը վըկայէ, միթէ ամեն բռնուողներուն քովի կեցողները, միթէ մեռելները թաղողները իրենք ամենն ալ կը բռնընէին, ժանտախտով կը մեռնէին . ոչ եր-

բէք . թէ որ այդպէս ըլլար, 'ի Պօլիս ժանտախտ եղած ժամանակը՝ Տաճկըններէն և ոչ մէկ հոգի մը պիտի ապրէր, որովհետեւ երբէք չզգուշանալէն զատ, զգուշանալն իսկ ու փախչելը մեծ մեղք կը սեպէին աստուածային նախասահմանութեան դէմ . այսու ամենայնիւ եթէ հինգերորդ մասը մեռներ, չորս մասը ողջ կը մնար : Ուրեմն ուղիղ չէ դատելը թէ մաղձախտը փոխադրական չէ՝ որովհետեւ իրեն դպչողները ամենը չեն մեռնիր : Վասն զի ինչպէս կը սորվեցընէ բժշկութիւնը, այս տարափոխիկ հիւանդութիւնները ընդհանրապէս կը հաղորդուին անոնց, որոնք կամ հիւանդոտ ըլլալով և տկար, կամ վախկոտ, և կամ ուրիշ կերպով մը տրամադրութիւն կ'ունենան պըլըշտըկուելու : Եւ այս էր պատճառը որ ժանտախտին ժամանակն ալ բժիշկները կը զգուշացունէին ծանր և դժուարամարս կերակուրներէ, սրտադողներէ, և ուրիշ այլայլութիւններէ, մինչև կ'արգելուին տղաքը ծեծել և լացունել տալը : Իսկ սոսկ վախով առանց դպչելու բռնուողներուն օրինակ չէր պակսեր : Ուրեմն աւելորդ է և սխալ ասկից հետեցընել թէ մաղձախտը տարափոխիկ չէ, որովհետեւ ամեն հիւանդին քով կեցողները չեն պըլըշտըկիր : Բայց ասոր դէմ հակառակախոհները կ'ըսեն . եթէ տարափոխիկ ըլլար մաղձախտը, պէտք էր որ միայն ան տեղերը ըլլար ուր որ կ'երևայ . բաց ասկից կան քաղաքներ՝ որոնք միշտ հաղորդակցութիւն ունէին ուրիշ պըլըշտըկած քաղաքներու հետ, և ազատ մնացին, և ինչո՞ւ չեն պըլըշտըկիր : Ասոնց պատասխանը դժուարին չէ : Մէյմը որ ինչպէս վերն ըսինք, ամեն մարդ տրամադրութիւն չունի կամ յարմարութիւն պըլըշտըկուելու, և աս օրինակաւ ցուցուցինք . և ամեն մարդ կրնայ դիւրաւ ստուգել այս ճշմարտութիւնը խիստ շատ հիւանդութեանց վըրայ՝ որ իւր տանը ու ընտանեաց մէջ կը հանդիպի . ինչպէս է ծաղիկը, վարդախտը, կարմրախտը, թիֆօն և ուրիշ նմաններ : Երկրորդ տեսնեմք՝ որ ամեն

հիւանդ որ կը մեռնէր փորհարութեամբ և փսխելով, ստոյգ հնդկային մաղձախտ էր. ասիկայ ոչ դժ կրնայ ապացուցանել: Դարձեալ կ'ըսեմ, միթէ մաղձախտ սկսած քաղքըները կամ գեղերը՝ բնաւ զգուշութիւններ ըրած չեն՝ որ արգելուն ախտին յառաջադիմութիւնը: Կամ թէ ինչո՞ւ պիտի չըսենք՝ թէ այն անձինք՝ որ առջի բերանը հաղորդակցութիւն ունեցան հիւանդներուն հետ, յատուկ տրամադրութիւն մը չունին եղեր: Եւ միթէ կրնայ անտարակոյս ստուգուիլ որ այն քաղաքը կամ գեղը որ գերծ էր մաղձախտէն, ստէպ հաղորդակցութիւն ընելով հիւանդներուն հետ, չընդունեցան ու աղատ մընացին. — Սմենսին ոչ, և գրեթէ անկարելի բան մըն է: Բայց դենք թէ եղան տեղուանք ալ, որ կամ բոլորովին ազատ մնացին, և կամ քանի մը հոգի միայն հիւանդնալով լրմընցաւ ախտը ան տեղէն: Եւ միթէ այս բաւական է հաստատելու թէ ուրիշէ չէ հաղորդուած այն քանի մը հոգւոյ պատահած մաղձախտը, և անոր համար տարափոխիկ չէ: Ո՛չ երբէք. վասն զի յայտնի տեսանք՝ որ այն տեղերը, որոնց բռնակիչք առողջ էին և օդը առողջարար, այնպիսի տեղերը ախտին ներգործութիւնը խիստ տկար էր. որով ըսել կ'ըլլայ թէ տրամադրութիւն չեն ունեցեր պլըշտրեկուելու: Սոյն բանը կը պատահէր նաև ժանտախտի ժամանակ, որ քանի մը լաւ օդով գեղերը՝ գրեթէ ազատ կը մնային, թէպէտ շատ մարդիկ հոն կը փախչէին: Բայց հակառակախոհները կրնան ըսել մեզի դէմ, թէ եղան անձինք որ մաղձախտով բռնուեցան այնպիսի տեղերու մէջ, որոնք ամենևին մասնակցութիւն չունէին պլըշտրեկած տեղերու կամ հիւանդներու հետ: Բայց ասոր ստուգութիւնը դիւրին չէ ցուցնել. դենք թէ իրաւ ալ ըլլայ, զարմանք չէ. վասն զի ասիական մաղձախտը երբեմն իբրև առանձին դիպուած մը պատահած է այն քաղքըներուն մէջ, որոնք թէպէտ նոյն ժամանակ կը ազատ էին աս հիւանդութենէն,

բայց ուրիշ ժամանակ հոն ալ ինկած է. և բժիշկներէն շատերը կը վկայեն որ այսպիսի տարափոխիկ հիւանդութեան սերմը կամ թիւնալից օդը երկար ժամանակ կը պահէ իր զօրութիւնը. այնպէս՝ որ չկայ քաղաք մը՝ ուր որ յանկարծ մէկը բռնուի մաղձախտէն, և հոն ուրիշ անգամ մաղձախտը ջարդ ըրած չըլլայ: Ուստի գործքը կը ցուցնէ մաղձախտէն պլըշտրեկելով հաղորդուիլը ու հարկաւ տարափոխիկ ըլլալը:

Բայց թէ ի՞նչ կերպով կը փոխադրուի, ասիկայ մէկ մեծ վիճաբանութեան առիթ մը տուած է բժիշկներուն: Ոմանք կը հաստատեն թէ մաղձախտը կը հաղորդուի իր տարափոխիկ յատկութեամբ: Ոմանք ալ՝ ան վնասակար օդը ծծելէն, որոնք կ'արտաշնչեն հիւանդները: Կան և ըսողներ որ հիւանդներուն փսխուքէն և կղկղանացմէ ելած թիւնալից հիւթերն են որ կը թիւնաւորեն զուրիշները: Իսկ Պոլոնիացի Ֆռանչէսքին կը կարծէ՝ որ մէկ եռացումն է կամ խմորումն պատճառեալ մաղձախտէն, որով կը խմորի բոլոր օդը ու կ'ապականէ այն տեղերը, որոնց բնակիչներն ալ հարկաւ կը բռնուին նոյն ախտէն: Վերջապէս ոմանք ալ կ'ըսեն, թէ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մէկ պարզ տրամադրութիւն մը պլըշտրեկուելու, որուն անտարակոյս կ'օգնէ գետնին ազդեցութիւնն ալ: Աս ամեն կերպ կերպ բացատրութիւնները մաղձախտին տարափոխիկ ըլլալուն, ինչպէս որ ըսի, ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ բառերու վիճաբանութիւն. միայն ասանկ վէճերը կրնան երբեմն ուրիշ ծանր հետեանքներ ալ ունենալ՝ երբոր ենթադրուի թէ պարզ պլըշտրեկուելու տրամադրութիւն մըն է, և պէտք եղած նախապահատ զգուշութիւններ չըլլուին, որով միայն կրնանք այս չար ախտին առջևը առնելու որ չտարածուի:

Երբոր հիւանդութիւն մը կը սկսի երևալ մէկ տեղ մը, կամ երթեկութեամբ անձանց, և կամ ուրիշ յայտնի պատճառով մը տարափոխիկ ըլլալը դեռ չէ իմացուած, և այն տեղի

մարդիկը մէկէն կը սկսին հոս հոն բռնու-
նալիլ, ու անոնցմէ ետքը սկսի տարածիլ
այն հիւանդութիւնը, ալ տարակոյս կը
մընայ այն հիւանդութեան տարափո-
խիկ ըլլալուն: Ուրանալ մէկ յայտնի
գործք մը՝ ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ոչ
չուզենալ քննել և գտնել ճշմարտու-
թիւնը, որպէս զի իր երեակայական
մոտածութիւնները պաշտպանէ:

Ուստի այս գրածներէս կը հետեի
նախ՝ թէ ասիական ֆօլէրան կամ մաղձ
ախտը՝ երբէք մէկ տեղ մը ինքնիրեն
չսկըսիր, բաց 'ի Գանգէսէն, ուր է իր
ծնունդը կամ՝ ծագումը, մասնաւոր
տեղւոյն ու օդուն և կլիմային պատճա-
ռաւ. ու հոնկից կը սկսի տարածուիլ
ընդհանուր Հնդկաց երկիրը, ինչպէս
լսուեր է շատ դարերէ 'ի վեր:

Երկրորդ՝ եթէ մաղձախտը ուրիշ
տեղեր ալ գտուի, բաւական պատճառ-
ներով ցուցուցինք՝ որ այն երկիրները
և քաղաքները կը պլըրշտրկին՝ հոն ե-
կած Հնդկաստանի ուխտաւորներէն ու
ճամբորդներէն, որոնք արդէն տողորած
են այն հիւանդութեամբ, և կամ իրենց
բեռներուն մէջ փակուած մնացած է
այն թիւնաւոր օդը, որ կրնայ թիւնա-
ւորել տրամադրութիւն ունեցող ան-
ձինքները, ինչպէս ըսինք վերը:

Երրորդ, Ասիական մաղձախտը ան
ճամբաներուն շտկութեամբը արագ կը
քալէ կ'երթայ, ուր որ յաճախ է եր-
թեկութիւնը թէ ճամբորդներու և թէ
վաճառքներու:

Չորրորդ, այն անձինք՝ որոց բնակու-
թեան քովերը շատ մը մաղձախտէն
բռնուողներ եղած են, կամ՝ յաճախ
հաղորդակցութիւն կ'ունենան հիւանդ-
ներուն հետ, աւելի ենթակայ կ'ըլլան
իրենք ալ բռնուելու, քան թէ այն ան-
ձինքը՝ որոնք հեռու կը բնակին ու չեն
հաղորդիր հիւանդներուն. կամ թէ
երբեմն պէտք ալ ըլլայ քովերին եր-
թալ և ծառայել, պէտք եղած զգուշու-
թիւնները կ'ընեն հոտուրտալով և ծխե-
լով այնպիսի նիւթեր, որոնք կը մաք-
րեն ապականած օդը:

Հինգերորդ, ծանր պատասխանա-

տուութիւն ունին ասկէ վերջը քառաս-
նորդական արգելանաց պաշտօնատէր-
ները ու բժիշկները՝ որոնք կ'ընտրուին
հոգալու զհիւանդները: Աս բժիշկները
պէտք է ըլլան տարիներով արհեստին
փորձ մարդիկ ու հմուտ, ազատ ամեն
նախապաշարմունքներէ ու չկապուած
մէկ սկզբանմըմիայն, որ կարենան քննել
և դիտել իւրաքանչիւր հիւանդին յատ-
կութիւնները. ապա թէ ոչ՝ անփորձ
բժշկին փնտր անհամեմատ մեծ կ'ըլ-
լայ՝ քան թէ օգուտը որ պիտի ընէր.
ինչպէս աս տարի տեսանք 'ի Պօլիս շատ
մեռնողներ՝ բժիշկներէն ոմանց անհրմ-
տութենէն պատահած:

Վեցերորդ. նկատմամբ քառասնոր-
դական արգելանաց, պէտք է զգուշա-
նալ ու չխառնուիլ հիւանդաց հետ գո-
նէ քսան օր. իսկ թէ որ հիւանդը մեռ-
նի, քառասուն օր. ու մեռնողին սենեա-
կը բաց ձգելէն զատ օրերով ու ծխելէն,
պէտք է բանալ ու փռել օդուն մէջ ա-
մեն կապոց ու ծրար որ գտուեր է ան
սենեկին մէջ, ան պատճառին համար
վերն ըսինք, թէ ապականած օդը՝ իր
որ ծանրութեան պատճառաւ դիւրաւ
չխառնուելով չնշած մաքուր օդուն
հետ, և զոց մնալով կը պահէ իր թոյ-
նը: Այս բանիս այնչափ մեծ հոգ տա-
նելու է, որչափ որ սոսկալի կերպով
մեծ է անկից պատճառած փնտր:

Իրաւ մեծ գովեստներու արժանի են
այն մարդիկը, որոնք իրենք զիրենք նը-
ւիրեցին ու աշխատեցան պահպանելու
մարդկային կենաց առողջութիւնը:

Յուշընելու համար, դարձեալ, որ
քառասնորդական զգուշութիւնը որ-
չափ մեծ օգուտ ունի չթողլու որ շատ-
նայ մաղձախտը, ու բոլորովին իսկ ար-
գելու իր մուտքը, աւելցունեմ օրի-
նակ մ'ալ աս անգամուան հանդիպած
փորձերէն. թէպէտ վերը բաւական օ-
րինակ ու փորձեր տուինք:

Հոս 'ի Պօլիս աս տարուան հանդի-
պած մաղձախտէն, շատ մը ծովեղե-
րեայ քաղքրներէն սաստիկ ու ճիշդ ըզ-
գուշութիւն պահելով ազատեցան անոր
սոսկալի հարուածքէն. թէպէտ բազ-

մութիւն մարդկան որ կը փախչէին մայրաքաղաքէս, կ'երթային հոն նաւերով: Ասոնցմէ մէկը եղաւ Թեասդոնիկէն (Սելանիկը), որուն արգելարանին մէջը, ու քանի մը քովի գեղերէն շատ մեռնողներ եղան, առանց և ոչ մէկը մեռնելու ներսը քաղքին մէջ: Նոյնպէս և Յունաստան ամբողջ ազատ մնաց ըզգուշանալուն համար: Ասանկ ալ իտալիոյ քաղքերներէն ոմանք, որոնք ամբողջ ըստ օրինի զգուշացան, ազատեցան. իսկ անոնք որ արհամարհելով բանի տեղ չգործին այս զգուշութիւնը, զոհ եղան մահճախտին:

Վերջ տալով խօսքիս կ'ըսեմ, թէ աս ամեն փորձերէն ետքը եթէ դարձեալ մէկը յամառելով իր կարծեաց վրայ՝ չընդունի մահճախտին տարափոխիկ ըլլալը, ու պնդէ թէ միայն օգուտ ազգեցութենէն կը պատահի, այնպիսին թէ որ խոհեմ է ու կը գթայ մարդկութեան վրայ, կը յորդորենք որ գոնէ ապահով ճանապարհը բռնէ այսպիսի տարակուսական խնդրոց մէջ, ու երկբայութեամբ իր կարծիքը պաշտպանեն նելով՝ չմատնէ անողորմաբար՝ անթիւ մարդիկ, որոնք իր խնամոցը յանձնուեր են:

Հ. Ա. Վ. ՊԵՏԻՔԱՆԵԱՆ

Բ Ի Չ Չ Ի Ո Ւ Ս.

Գ

Յովսէփինէի հրամանը դեռ չէր հաւորագուած՝ մէյմ'ալ Թերեզա զօրաց գնդի մը մէջէն անցնելով երեցաւ, աղաչաւոր ու զգօն կերպով և տակաւին դէմ գնելով:

Կայսրուհւոյն բարեսիրտ կերպը տեսնելով յայտնապէս՝ ամենքը տեղ տըւին Թերեզայի, որ ազատութեամբ առաջ նետուելով, գտած արգելքներուն դէմ կռուելէն՝ վրան գլուխը աւրշտը

կած, շունչը բռնուած՝ ինչուան գահուն աստիճաններն հասաւ, ծունր կրկնեց ու արտորանօք ծոցէն թաշկինակ մը հանեց ու եռանդեամբ թօթուելով,

— Խաթուն, խաթուն, խեղճ բանտեալ մը:

Յովսէփինէ նախ մէկէն չհասկըցաւ թէ ինչ կը նշանակէր ցուցըցած թաշկինակը:

— Նայինք ինչ է, աղերսագիր է, հարցուց:

— Ահաւասիկ, խաթուն, ահաւասիկ. խեղճ բանտեալ մը աղերսագիրն է:

Ու երեսն 'ի վար արցունքը կը թափէր, որուն հետ յուսոյ ժմիտ մ'ալ դէմքը կը կենդանացընէր: Կայսրուհին ալ փոխադարձ ժպտեցաւ, ձեռքն երկընցուց ու ստիպեց որ ոտք ելլէ ու սիրալիր դէմքով դէպ 'ի իրեն ծռելով:

— Սիրտ ըրէ, աղջիկս, արեացիր. այս խեղճ բանտեալը շատ սիրելի է քեզի ուրեմն:

Աղջիկը կարմրեցած՝ աչքերը վար առաւ:

— Երբեք հետը խօսած չեմ, զրուցեց. բայց շատ խեղճ է. կարգա, խաթուն:

Յովսէփինէ թաշկինակին ծալքը բացաւ, ու սիրտը շարժեցաւ մտածելով թէ որչափ թշուառութեանց ու զրկմանց վկայ էր այն կտաւը. շինծու թանաքով անպիտան գրուած. և առջի բառին կանկ առնելով:

— Բայց կայսեր ուղղուած է, ըսաւ:

— Ինչ կ'ըլլայ եղբր. հրամանքդ իրեն ընկերը չես. կարգա, կարգա, խաթուն, շնորհք ըրէ կարգա, շտապողական բան է:

Ճակատամարտին ամենէն տաք ժամա նակն էր. հունգարացի զօրաց առաջըր թէպէտ Մարմոնի թնդանօթածիգներէն ումթակոծեալ իրեն ահեղ շարժմունքը դարձեալ ստացեր էր: Չաք ու Տրսէ դէմ առ դէմ էին, ու իրենց բախմունքէն կը կախուէր բանակին փրկութիւնը կամ կորուստը:

Թնդանօթն ամեն կողմանէ կ'որոտար. պատերազմին դաշտը բոլորքած